

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle

Postbus 194, 8000 AD Zwolle

Verschijnt vier maal per jaar - ISSN 1384-9050

Jaargang 12, Nummer 1 / Chesjwan 5759 - November 1998

OPLAGE 325 EXEMPLAREN - ABONNEMENT f 12,- - POSTGIRO 259272 - BANKREKENING 95.24.27.737

DIEREN IN TENACH EN JOODSE TRADITIE

door Jan Veldhuijzen

Dit is het eerste artikel over dieren in Tenach en joodse traditie. In volgende afleveringen van het Judaica Bulletin zal telkens een dier worden besproken. De dieren uit deze reeks hebben alle met elkaar gemeen dat ze voorkomen in Tenach, de Hebreeuwse bijbel. De dieren worden in alfabetische volgorde behandeld. Nagegaan wordt hoe en in welke mate zij een rol spelen in de Joodse leer, gewoonten en traditie. In dit inleidende artikel wordt de dierenwereld in het algemeen verkend zoals deze verankerd ligt in de Joodse traditie.

Goedaardig zijn voor dieren

Op zekere dag liep Rabbi Joeda de Prins naar het leerhuis toen hij een boer zag die een kalf met zich voerde om geslacht te worden. Op het moment dat de grote rabbi passeerde, rende het kalf naar de rabbi en verschuilde zich onder zijn lange jas. Het leek wel of het dier de rabbi smeekte gered te worden van de dood. Rabbi Joeda stuurde het beest daarentegen terug naar zijn eigenaar. "Ga", zei hij, "aangezien dit het is waarvoor je bent geschapen." Onmiddellijk werd er in de hemel vonnis geveld: Omdat Joeda geen medelijden toonde met het stomme dier, daarom zal hij geteisterd worden door een pijnlijke ziekte. Hierna leed de rabbi verscheidene jaren aan een kwellende ziekte.

Op een dag toen Joeda's dienstmeisje bezig was het huis schoon te maken ontdekte ze plotse-ling een muisje. Met verve probeerde ze het dier-tje naar de binnenplaats weg te vegen. De rabbi zag toevallig wat ze aan het doen was en riep: "Laat hem met rust, want onze bijbel leert dat *Zijn barmhartigheden zijn over al Zijn werken*"

(Psalm 145:9). Meteen daarna verkondigde een nieuw hemels decreet: "Omdat Rabbi Joeda medelijden toonde moge zijn pijn hem verlaten." En de rabbi was genezen (Baba Metsia 85a).

De moraal van deze anecdote is duidelijk: de ethiek van de goed aardigheid jegens dieren. De gevoelswaarde wordt uitgedrukt in het Hebreeuwse *tsa'ar ba'alei chajiem*, de plicht om het lijden van dieren te verlichten.

De tekst die Rabbi Joeda aanhaalt uit een van de meest populaire van alle psalmen luidt in het Hebreeuws *we-rachamav al kol ma'asav*. Het kernwoord is hier *rachamiam*, gewoonlijk vertaald met "barmhartigheid". Het is een interessant woord dat is afgeleid van de wortel *rechem*, dat "baarmoeder" betekent. Het sluit tevens een aantal ideeën in waaronder barmhartigheid als een basisgevoel van leven, én barmhartigheid als een even moeilijk te doorgronden begrip voor vrouwe-lijke gevoelens voor het kind dat uit haar eigen schoot is geboren.

We staan niet alleen als beweert wordt dat barmhartigheid de centrale waarde van het jodendom uitmaakt en dat iemand zonder barmhartigheid niet als jood kan leven. Barmhartigheid is bovendien niet alleen voorbehouden aan mensen, maar ook aan dieren. Hier volgen een aantal teksten uit de bijbel.

‘Wanneer gij uws haters ezel onder zijn last ziet liggen, zult gij dan nalatig zijn, om het te verlaten voor hem? Gij zult het in alle manier met hem verlaten’ (Ex. 23:5). Het feit dat de eigenaar van het arme beest een vijand is doet niets aan de situatie af dat het dier onder zijn last is bezwaken.

‘Wanneer voor uw aangezicht een vogelnest op den weg voorkomt, in enigen boom, of op de aarde, met jongen of eieren, en de moeder zittende op de jongen of de eieren, zo zult gij de moeder met de jongen niet nemen. Gij zult de moeder ganselijk vrijlaten; maar de jongen zult gij voor u nemen; opdat het u welga, en gij de dagen verlengt’ (Deut. 22:6, 7). Hier leert de bijbel dat men zelfs rekening houdt met het gevoel van een moeder-vogel. Het is al erg genoeg dat je de eieren of de jongen pakt! Maar doe het nooit in tegenwoordigheid van de moeder om extra leed te vermijden.

‘Gij zult niet ploegen met een os en met een ezel te gelijk’ (Deut. 22:10). De reden is dat het dieren van ongelijke sterkte zijn. De krachtiger os zal de zwakkere ezel met zich voortzeulen en daardoor onbehaaglijkheid en pijn aan het zwakkere dier veroorzaken.

‘Een os zult gij niet muilbanden, als hij dorst’ (Deut. 25:4). Wanneer het dorsende dier op de dorsvloer werkt zou het het toppunt van gruwelijke ongevoeligheid zijn om alles in het werk te stellen het beest niet af en toe te laten eten als het over het graan loopt.

De rabbijnen die een groot gevoel voor deze ethiek aan de dag legden leerden dat men niet kon gaan zitten eten alvorens de dieren te hebben gevoederd. Deze lering wordt gesteund door het vers in de tweede paragraaf van het *Sjema* aan te halen: ‘En ik zal kruid geven op uw veld voor uw beesten; en gij zult eten en verzadigd worden’ (Deut. 11:15). Hier geeft de bijbel duidelijk eerst het voeden van het vee aan en dan pas kan je zelf eten en voldaan raken.

Sjabbat

De Sjabbat, de wekelijkse rustdag, is niet alleen van toepassing op mensen, maar ook op dieren van het veld.. Duidelijk wordt dat gesteld in de Tien Woorden (Ex. 20:10; Deut. 5:14). In Exodus 23:12 lezen we ‘opdat uw os en uw ezel ruste’.

Het redden van levens, *pikoeach nèfesj*, waarvoor de Sjabbat opzij wordt gezet, slaat zowel op mens als op dier. Er bestaan nogal wat regels die betrekking hebben op de zorg voor dieren op Sjabbat en Jom Tov; een kleine selectie eruit:

- Op Sjabbat mag men dieren en vogels voeren die afhankelijk zijn van iemand voor voer. Niet alleen de eigenaar, maar iedereen mag ze voeren.
- Het is juist om kruimels uit het tafelkleed te schudden op een plaats waar een *eroev* is of waar geen *eroev* nodig is. De vogels zullen ze toch wel eten.
- Honden bevinden zich in een speciale positie. Je mag eten voor ze neerzetten, zowel op Sjabbat als op Jom Tov; zelfs als ze niet van bepaalde mensen afhankelijk zijn voor hun voedsel.
- Zo is het ook toegestaan om op Sjabbat en Jom Tov elk dier dat hongerig is en niets kan vinden om te eten voedsel voor te zetten. Dieren die moeilijkheden ondervinden om zelf voedsel tot zich te nemen mag je eten in de bek brengen.
- Het is verboden water in een aquarium waarin vis zit op Sjabbat en Jom Tov te verversen. Wanneer het echter noodzakelijk is elke dag water toe te voegen dan mag men dat doen. Zelfs als het aquarium waterplanten bevat. Omdat die vissen afhankelijk van de mens zijn voor hun voedsel. Een vis die op Sjabbat of Jom Tov uit het aquarium springt, mag worden teruggezet om zijn lijden tegen te gaan.
- Het is toegestaan vogels in een kooi te voeren omdat ze van iemand afhankelijk zijn voor hun voer. Je mag een kooi uit de zon naar een andere plek brengen zodat de vogels het aangenamer hebben.
- Het is op Sjabbat toegestaan een huisdier, zoals koe of schaap, in zijn stal te drijven; men mag dan het hek of de deur sluiten.
- Men mag een dier laten melken door een *goi*, een niet-jood, teneinde het niet te laten lijden. Een boerderij die is uitgerust met een melkmachine mag deze gebruiken op Sjabbat of Jom Tov, maar het apparaat moet wel bestuurd worden door een tijdmechanisme.
- Men mag een dier medicamenten toedienen, een intramusculaire injectie geven, en zalf op een wond smeren.
- Voer dat aan dieren op Sjabbat wordt gegeven mag niet worden gewogen of afgemeten.

- Vee, andere huisdieren en gevogelte die zijn grootgebracht in of op iemands huis of erf mogen worden gevoerd op Sjabbat.

Het welzijn van dieren

In het oude Egypte, Griekenland en Rome werd een beperkt aantal dieren vereerd en zelfs vergoddelijkt. Het grootste gedeelte werd echter genegeerd en volkomen veronachtzaamd.

Binnen het Jodendom, een zuiver monotheistische godsdienst, vereert men mens noch dier. Elke vorm van dierlijk leven gaat ons aan en volgens de joodse traditie wordt men ervoor gewaarschuwd zelfs een vlieg geen pijn te doen. Het welzijn van dieren is een telkens terugkerend thema in elk tijdperk, in de bijbel, talmoed en post-talmoedische literatuur. Enkele voorbeelden uit bijbel en talmoed worden hieronder gegeven.

Bijbel

Meteen al in Genesis (6:16) lezen we dat Noach gevraagd werd een ark te bouwen met 'onderste, tweede en derde' [verdieping, dek]. Het middengedeelte was speciaal bestemd voor zoogdieren, en Noach nam de verschillende voedingsgewoonten van de beesten onder zijn hoede strikt in acht. Hij werd zo volledig in beslag genomen door hun noden en behoeften, dat hij voor een bepaalde tijd zich alle slaap moest ontfagen (Midrasj Rabba).

Betrokken zijn bij dierenwelzijn kan zelfs tot huwelijk leiden. In hoofdstuk 24 van Genesis biedt Rebecca aan om de dorst van de kamelen te lessen. Eliëzer, de knecht van Abraham, weet dan dat zij voorbestemd is om Izaäks vrouw te worden.

Het verband tussen dieren en Sjabbat hebben we hierboven al aangeroerd (Ex. 20:10; 23:12; Deut. 5:14). De volgende regels uit de Tora spreken voor zichzelf en hebben alle het welzijn van dieren op het oog. Alle stellen de bijbelse eis tot bescherming van dieren als voorbeeld.

'Maar hij zeide tot hem: Mijn heer weet, dat deze kinderen teder zijn, en dat ik zogende schapen en koeien bij mij heb; indien men dezelfde maar één dag afdrijft [= opdrijven zonder rust te gunnen], zo zal de gehele kudde sterven' (Gen. 33:13). Samson Raphael Hirsch geeft hierop het volgende commentaar: 'De dieren die ik bij me heb zijn noch bedoeld voor het werk, noch voor de slacht, maar om te fokken; om mijn bezit te vermeerderen. Met het oog op hun voorspoedige ontwikkeling ben ik als zodanig verplicht ze met zorg te behandelen.'

'En wanneer iemand een kuil opent, of wanneer iemand een kuil graaft, en hij dekt hem niet toe, en een os of ezel valt daarin; de heer des kuils

zal het vergelden [= vergoeden]; hij zal aan deszelfs heer het geld wederkeren; doch dat dode zal zijns wezen' (Ex. 21:33-34).

'Wanneer gij uws vijands os, of zijn dwalende ezel, ontmoet, gij zult hem denzelven ganselijk wederbrengen' (Ex. 23:4). Dit vers verschilt van Deut. 22:1 daarin dat het betrekking heeft op een os of ezel van de vijand.

Of het nu een koe is of een ooi 'Gij zult ook een os, of klein vee, hem en zijn jong, op één dag niet slachten' (Lev. 22:28). J.H. Hertz geeft als commentaar: 'Het is verboden een dier met zijn jong te doden op dezelfde dag, teneinde mensen ervan te weerhouden beide op zodanige wijze te doden dat het jong in het zicht van de moeder wordt gedood.'

'Gij zult uws broeders ezel of zijn os niet zien, vallende op de weg, en u van die verbergen; gij zult ze met hem ganselijk oprichten' (Deut. 22:4). J.H. Hertz schrijft in zijn commentaar bij dit vers: "Een chassidische rabbi betreunde het dat deze regel nauwelijks werd nagekomen en wijdde zich geheel en al aan het vervullen van dit gebod. Voortdurend werd hij op straat gezien, dan weer om iemand te helpen zijn wagen te laden, dan weer om een wagen uit de blubber te trekken."

Bij de tekst van het vogelnest (Deut. 22:6-7) wijst Maimonides erop dat men dieren en vogels geen verdriet moet aandoen, en leidt daaruit af hoe des te meer zorgvuldigheid wij moeten betrachten om onze medemens geen verdriet aan te doen.

Profeten

Op een aanschouwelijke wijze beschrijft Nathan de profeet hoe de arme man 'gans niet dan een enig klein oilam had, dat hij gekocht had, en het had gevoed, dat het bij hem groot geworden was, en bij zijn kinderen tegelijk; het at van zijn bete, en dronk van zijn beker, en sliep in zijn schoot, en het was hem als een dochter' (2 Sam. 12:3).

Joël de profeet toont medelijden met de domme beesten door te zeggen: 'Ook schreeuwt elk beest des velds tot U; want de waterstromen zijn uitgedroogd, en een vuur heeft de weiden der woestijn verteerd' (Joël 1:20).

In het boek Jona zien we Gods bekommernis niet alleen met de inwoners van Ninevé, maar ook met hun vee (zie Jona 4:11).

Talmoed

De Hebreeuwse term *tsar ba'alei chajiem* (de plicht om het lijden van dieren te verlichten) is bedacht door de rabbijnen en leert ons het toebrengen van enig onnodig leed aan dieren te vermijden. De wereld als geheel zou zich moeten

houden aan de zeven noachidische geboden, waarvan het verbod “men mag geen lid van een levend dier eten/nemen” deel uitmaakt. Dit gebod kan als een antwoord worden gezien op de bacchantische feesten, waarbij boemelaars in dronkenschap en uit losbandigheid tijdens orgieën lichaamsdelen uit levende dieren scheurden.

Tsar ba'alei chajiem heeft echter een ruimere betekenis. Niet alleen de gevechten van gladiatoren in de Romeinse arena, waarbij slaven werden opgezet tegen wilde dieren te vechten om zo in stukken te worden gescheurd, werden veroordeeld. Ook alle bloedige ‘sporten’, zoals honden en hanengevechten en jagen met honden, worden met klem afgewezen. Opgemerkt zij in dit verband dat de rabbijnse commentaar op Psalm 1 ‘Welgelukzalig is de man...’ jacht verbiedt.

Veel van de voorschriften van *sjechieta*, joodse rituele slachten, zijn gebaseerd op de vooronderstelling dat het van absoluut vitaal belang is dat als een dier van zijn leven wordt beroofd dit gebeurt met een minimum aan pijn. Zeer strenge eisen worden gesteld aan mens en slachtmateriaal op straffe van diskwalificatie van *sjechieta*. Elk van deze [diskwalificerende] handelingen maken de *sjechieta* ongeldig als ze buitengewone pijn aan het dier toebrengt (Choellien 9a).

Het is verboden leed aan een levend schepsel te veroorzaken. Dit is een bijbels gebod (Baba Metsia 32b; Deuteronomium Rabba 6:1).

Een geheel ander aspect van dierenwelzijn is weergegeven in de volgende *Misjna*: ‘Zaken die betrekking hebben op vergrijpen waarop de doodstraf staat worden beoordeeld door drieëntwintig rechters. Een dier dat een onnatuurlijke misdaad pleegt of ondergaat wordt berecht door drieëntwintig, zoals geschreven is “zo zult gij die vrouw en dat beest doden” (Lev. 20:16). Ook staat er “ook zult gijlieden het beest doden” (Lev. 20:15) en “zo zal die os gestenigd worden, en zijn heer zal ook gedood worden” (Ex. 21:29). Op dezelfde wijze waarop de eigenaar ter dood wordt gebracht, wordt ook de os omgebracht. In het geval een wolf, leeuw, beer, luipaard, panter of slang de dood van een mens veroorzaken, wordt over hun dood beslist door drieëntwintig rechters. Rabbi Eliëzer zegt: “Als iemand ze dood voordat ze voor het gerecht zijn gebracht, zo iemand wordt dat als verdienste aangerekend”, maar Rabbi Akiva zegt: “Hun dood wordt gewezen door drieëntwintig [rechters]” ’ (Sanhedrien 1:4).

Volgens de mening van Rabbi Akiva wordt over het dier dus niet zonder vorm van proces beschikt, maar heeft het recht op een volledige terechtzitting door een rechtbank van 23 rechters. Bovendien impliceert deze *Misjna* dat het dier op

dezelfde manier wordt beschouwd wanneer het om een halsmisdaad gaat.

In deze context is het van belang te weten dat de rabbijnen onderscheid maken tussen een *tam* en een *moead*. Een *tam* is een dier dat letsel heeft toegebracht, maar dat niet heeft herhaald in de daarop volgende drie dagen. Anders gezegd: een beest zonder strafblad (zie Ex. 21:28-36; Baba Kamma 1:4). Een *moead* is een dier waarvan de eigenaar vantevoren is gewaarschuwd wegens drie opeenvolgende verwondingen. In dat geval is de eigenaar verantwoordelijk en dient de volledige schadevergoeding te betalen (zie Ex. 21:29). Dit dier wordt dan beschouwd als een recidivist.

De collectiefbenaming “dier”

Voordat we in de volgende aflevering van het Judaica Bulletin het eerste afzonderlijke dier gaan behandelen, onderzoeken we eerst de algemene aanduiding “dier”, die in het Hebreeuws wordt uitgedrukt door *chaja* of *beheema*.

Chaja is afgeleid van *chai*, levend (schepsel), en wordt dikwijls gebruikt in combinatie met het woord *ra'a*, kwaad, verwijzend naar wilde dieren (zie Gen. 37:20; Lev. 26:6). In zijn *Dictionary of Targum, Talmud and Midrash* definieert Marcus Jastrow *chaja* als “a beast of chase” tegenover *behama*, dat verbonden is met de stam *behama*, dat “dom/stom” betekent, en gewoonlijk gebruikt wordt voor huisdieren (meestal gedomesticeerde, gehoornde beesten).

Af en toe wordt een andere term gebruikt: *be'ier* (Ex. 22:4/Statenvert. 22:5; Num. 20:4). Daar wordt het vertaald met ‘beest’ in de betekenis “grazende dieren” of “vee”. Interessant is het dat Rasji in Baba Kamma 17b suggereert dat *be'iero* een vertaling is van *behama*. Een andere term voor dieren *ba'alei chajiem*, meesters of eigenaars van leven, vindt men in Sanhedrien 57a en Pesachiem 98a.

Ten slotte

Elke aflevering van de afzonderlijke dieren wordt besloten met zegswijzen over het desbetreffende dier in de joodse traditie. Voor dit inleidende artikel zijn zegswijzen waarin dieren in het algemeen een rol spelen bijengesprokkeld (men houde de historische en geografische context van sommige van deze uitspraken in de gaten):

- De rechtvaardige heeft zorg voor het welzijn van zijn dieren (Spreuken 12:10)
- Het einde van de mens is de dood; het einde van een dier dat het verslagen wordt (bBerachot 17a)

- Men zorgt voor het dier van de vreemdeling zoals men het dier van een jood zou behandelen (bBaba Metsia 32a)
- Het is een mens verboden zijn maaltijd te gebruiken voor hij zijn beesten te eten heeft gegeven (bBerachot 40a)
- Zoals God barmhartig is ten opzichte van de mens, zo moet hij het zijn tegenover het dier (Tachoema 58)
- Wie bemerkt dat de adem der mensen opstijgt naar boven, terwijl die van de dieren neerdaalt naar beneden in de aarde? (Prediker 3:21)
- Het is verboden een huisdier te kopen, een stuk vee of een vogel, zonder dat men eerst maatregelen heeft genomen om ze te voeden (bJevamot 14b)
- De mens met al zijn praal houdt geen stand, hij is gelijk aan de beesten die vergaan (Psalm 49:13)
- Een mens kent zelfs zijn tijd niet, evenmin als de vissen, die in het verraderlijke net worden gevangen, evenmin als de vogels, die in het klapnet worden gevangen (Prediker 9:12)
- Zoals een vogel ver wegzweeft van zijn nest, zo is de mens die ver wegzweeft van zijn woonplaats (Spreuken 27:8)
- Vos hert men in yam? "Men chapt fish" [Wat zeggen ze in zee? "Er wordt vis gevangen"]
- In de zee eten de grote vissen de kleine; zo gaat het ook bij de mensen (bAvoda Zara 4a)
- Een goed mens zal een dier niet aan een wreed man verkopen (Juda ben Samuel)
- Met vee, land en vrouwen moet je mazzel hebben (Jemen)
- Neem geen vrouw of vee uit je eigen stad (Oost-Europa)
- Dochters en dode vis kun je niet bewaren (Jiddisch)
- Een vis hoeft je niet te leren zwemmen, een vrouw hoeft je niet te leren praten
- Zegt hij 'Hojud' (= India), zegt zij 'Koesch' (= Ethiopië of Afrika); zegt hij 'vlees', dan zegt zij 'vis' (Oost-Europa)
- Er siet ous wie e mes, un fresst wie e beheime [Hij ziet er uit als een lijk, maar eet als een beest]
- Vis is een steun voor de ogen [Uitleg bij een uitspraak van Sjemoel van de letters noen/samech/ajien] (Nedariem 54b)
- Wo kaan fisch is, is hêring aach fisch [Waar geen vis is, is haring ook vis]
- Gescht un fisch bleiben nur drei teeg frisch [Gasten en vis blijven slechts drie dagen fris] (vgl. Midrasj Tehelliem 23)

- Bechinnem kriegt man kinnem [Voor niets krijgt men ongedierte]
- Hoor un kinnem, kriegt man bechinnem [Haar en ongedierte krijgt men voor niets]
- Meer kinnem wie moos [meer ongedierte dan geld]
- Wen kinnem moos wer! [als ongedierte geld was!]

Literatuur

Samson Raphael Hirsch, *Der Pentateuch*, Frankfurt am Main, 1920.

J.H. Hertz, *The Pentateuch*, London, 1960.

Shlomo Pesach Toperoff, *The Animal Kingdom in Jewish Thought*, Northvale, New Jersey, London

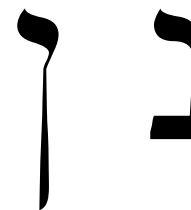
Encyclopaedia Judaica, passim

NIEUWJAARSCONCERT JIDDISCHE MUZIEK

Op Nieuwjaarsdag staat de synagoge van Zwolle 's middags in het teken van het traditionele Nieuwjaarsconcert. Het ensemble *Baruch en de Chaweriem* zal dan een programma van jiddische liederen ten gehore brengen. Baruch is een zanger van Roemeens-Israëli-sche afkomst, die al optreedt sinds zijn zeven-de jaar in zijn geboorteland Moldavië. De chaweriem worden gevormd door Lydia Blom (piano) en Jacob van der Wijk (viool). Hun repertoire bestaat uit een breed scala van populaire joodse liederen. Deze worden vertolkt in het Jiddisch, Engels en Ivriet (Modern-Hebreeuws). Baruch en de Chaweriem stellen zich ten doel de cultuur van de joods-Europese traditie weer tot leven te brengen. Hun mid-dagvullend programma varieert van vrolijk tot melancholisch en is doortrokken met joodse humor. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 1 januari, 14.30 uur. Toegang: f 18,50; kinderen t/m 12 jaar f 7,50 (kaarten vanaf 14.00 uur bij de deur).

HET ALEF-BEET, EEN “GOOCHEM” ALFABET (14)¹

door Dick Broeren

De Noen

Evenals de Mem komt de veertiende letter van het Hebreeuwse alfabet, de Noen, in twee vormen voor. De gebogen Noen (נ), getalswaarde 50, wordt aan het begin of in een woord geschreven, en de naar onder toe verlengde Noen (ן), getalswaarde 700, staat steeds zo aan het eind van een woord.

Beide Noens komen voor in het woord *ne'eman* dat ‘betrouwbaar’ betekent. Betrouwbaarheid is een van de eigenschappen van de Eeuwige, want ‘Wéten zul je dat de Aanwezige, God-over-jou, dat Hij de God is, - de Godheid die *betrouwbaar* is,...’.²

De Noen wordt in de traditie vaak geassocieerd met de naam van koning David. De getalswaarde van zijn naam is immers 14.³ Zelfs de sluit-Noen wordt met de getalswaarde van 700 betrokken op David, want 700 is immers het vijftigvoud (!) van 14. Iets wat de schrijver(s) van het Matteüs-evangelie bekend geweest moet zijn, want in Matteüs 1 worden 3 x 14 Davidische geslachten opgesomd, wellicht als legitimering van het feit dat hij, Matteüs, Jezus als de grote Davidszoon ziet.

In de alfabetische psalm 145 wordt het vers dat met een Noen zou moeten beginnen overgeslagen. Het vers dat hier volgens de traditie zou moeten staan, vinden we volgens een verhaal in de Talmoed⁴ in Amos 5:2 ‘Gevallen⁵ is de maagd Israël, zij zal niet meer opstaan’. Inderdaad zou dit vers in de optimistische psalm 145 misstaan. De Talmoed biedt echter, uitgaande van de mogelijkheden van het ongevocaliseerde Hebreeuws, een alternatieve vertaling: ‘Zij is gevallen, maar zal niet (weer) vallen; sta op, o maagd Israël!’, en voegt hier hoopvol aan toe dat eens dit vers weer op zijn juiste plaats zal komen te staan⁶.

Het getal 50 komt nogal eens voor in de Bijbel. Bij de bouw van de ark van Noach, bij de constructie van het heiligdom in de woestijn, in Ezechiëls visioen van de nieuwe tempel enz. enz. Het vijftigste jaar, het jaar nadat 7 x 7 jaren verstreken zijn, is het jubeljaar.⁷ Het jaar dat geheiligd, apart gezet dient te worden door in het land de vrijheid voor alle inwoners uit te roepen. Het jaar waarin de verhoudingen weer rechtgetrokken moeten worden, waarin ieder weer het zijne terugkrijgt. Zo krijgt Job in het gelijknamige boek vijftig vragen van de Eeuwige te beantwoorden.⁸ Het lukt hem niet, want hij zegt: ‘En ik maar spreken, zonder iets te weten, over wonderen zaken die ik niet begreep’.⁹ En vijftig dagen na de eerste dag van Pesach begint het joodse pinksterfeest, Sjawoe’ot, het zevenweken-plus-een-dag feest, het feest van de “eerstelingen”.¹⁰ Vijftig wordt kennelijk gezien als een getal dat iets aanduidt dat meer dan vol is.

Jozua de zoon van Noen

De bekendste Noen uit Tenach is natuurlijk Noen, de vader van Jozua uit de stam van Efraïm. Deze Jozua bin Noen, Jozua de-zoon-van-de-vis¹¹, de-zoon-van-vijftig, wordt de opvolger en erfgenaam van Mozes, van-hem-die-uit-het-water-getrokken-is.¹² Want het getal vijftig, de getalswaarde van de Noen, draagt in zich de getallen vijf en tien, die ver-

wijzen naar het aantal boeken van de Tora en de kern ervan, de Tien Woorden. Eerst heette hij Hosea zoon van Noen¹³, maar Mozes geeft hem een nieuwe naam door er een Jod voor te zetten. Vanaf dat moment wordt hij *Jehosjoe'a bin Noen* genoemd¹⁴. Een oude midrasj vertelt dat hiermee de letter Jod weer tot rust kwam, want sinds God Sarai's naam had veranderd door er de Jod vanaf te halen¹⁵, beklagde deze letter zich voortdurend bij Hem over deze behandeling. Maar God stelde de Jod gerust met de woorden: 'Vroeger maakte je deel uit van de naam van een vrouw, bovendien stond je aan het eind van haar naam. Maar ik beloof je dat ik je eens zal toevoegen aan de naam van een man en aan het begin van zijn naam'.¹⁶ Een merkwaardige en niet zo'n vrouwvriendelijke midrasj!

Maar waarom vond Mozes het nu nodig Hosea zoon van Noen een nieuwe naam te geven? En waarom staat in Tenach geen enkele reactie van Jozua opgetekend? Je krijgt niet elke dag een nieuwe naam. Het is wel voor te stellen dat Abraham en Sara in respect en eerbied hun naamsverandering door God accepteerden, maar Jozua kreeg zijn nieuwe naam opgelegd door Mozes. Zelfs de Midrasj gaat hier niet op in. Maar nu de Talmoed.¹⁷

Mozes stuurt 12 verkenners naar het land Kenaän. Volgens Numeri 13 gebeurt dat op bevel van God, maar volgens Deuteronomium 1 doet Mozes dat op verzoek van het volk en omdat 'de zaak goed was in zijn ogen'. De traditie kiest voor de tekst uit Deuteronomium en leest hier impliciet een gebrek aan Godsvertrouwen in. Rashi vertaalt dan op gezag van de Talmoed de eerste twee woorden van Numeri 13:1¹⁸ niet met 'zend dan voor jou mannen uit...', maar met 'zend dan naar jouw eigen goeddunken mannen uit...'. Vervolgens tekent hij een heel gesprek op tussen God en Mozes waarvan de strekking luidt: Ik (God) heb hen (Israël) nog niet zo lang geleden gezegd dat Ik hen naar een goed land zal brengen¹⁹, maar blijkbaar vertrouwen ze me niet en geef ze dan maar hun zin. Hierop vertaalt Rashi vers 3 niet met 'en Mozes zond hen van de woestijn Paran op bevel van de Eeuwige'²⁰, maar met 'en Mozes zond hen van de woestijn Paran met toestemming van de Eeuwige'. De 12 die uitgezonden worden zijn letterlijk

mannen van naam. Niet alleen hun eigen naam, maar ook die van hun vader en van de stam waar ze deel van uitmaken wordt opgetekend, en ze worden zelfs 'hoofdmannen' genoemd. Allemaal bijbelse manieren om aan te geven dat het hier echt om de belangrijkste mannen in Israël gaat. Echter, juist bij deze leiders voorziet Mozes een onzuivere motiveering voor hun taak, want uiteindelijk blijken 10 van de 12 te kiezen voor de status quo en zijn bang die op te geven, gezien het verslag van hun verkenning in de rest van Numeri 13. Daarom, zo vervolgt de Talmoed, besluit Mozes zijn opvolger en erfgenaam een nieuwe naam te geven, *Jehosjoe'a*, d.i. moge de Eeuwige jou redden (uit de raad van de verspieters).

Noten

1. De vorige afleveringen van deze serie kan men vinden in: *Judaica Bulletin* 8.1, 8.2, 8.4 t/m 11.1 en 11.3.
2. Deut. 7:9, vertaling door Pieter Oussoren uit: De stem uit het vuur, de eerste vijf Bijbelboeken naar het Hebreeuws, Zoetermeer 1993.
3. Dalet (4)+Wav (6)+Dalet (4) = 14 = David.
4. bBerachot 4b.
5. In het Hebreeuws *nefilah* van het werkwoord N-P-L d.i. vallen.
6. bSjabbat 116a.
7. Lev. 25:10 e.v.
8. Job 42.
9. Job 42:3 (Willibrord vert.)
10. Lev. 23:9 ev.
11. *Noen* betekent 'vis' in het Aramees.
12. Ex. 2:10.
13. Num. 13:16, *Hosea* betekent 'hulp'.
14. Idem.
15. Gen. 17:15.
16. Genesis Rabba 46.1 en Exodus Rabba 6.1.
17. bSota 34b; zie ook Ginzberg, *Legends of the Jews*, dl 3, bld. 264 ev.
18. Hebr.: *sjelach l'cha*. Dat is: Zend vóór jou, ten behoeve van jou of volgens jouw eigen inzicht etc.
19. Ex. 3:17.
20. Hebr.: *al pi Hasjem*. Dat is: naar de mond van de Eeuwige.

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING

NAJAAR 1998 - WINTER 1999

Kopij voor de Judaica-agenda s.v.p. sturen naar: Red. Judaica-Bulletin, Postbus 194, 8000 AD Zwolle.

ma 30-11	Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 5e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: J.L.C. Boertjens * Lezing "Israël, hoe verder na 50 jaar?, Een actuele tocht door het huidige Israël". Spreker: mevr. H. Gelderblom-Lankhout, lid van de Eerste kamer. Genootschap Nederland-Israel afdeling Zwolle. Plaats: Zwolse synagoge, Samuel Hirschstraat. Tijd: 19.30 uur. Toegang: gratis.	vr 1-1	Nieuwjaarsconcert Jiddische muziek (zie elders in dit bulletin). Plaats: synagoge van Zwolle. Tijd: 14.30 uur. Toegang: f 18,50; kinderen t/m 12 jaar f 7,50 (kaarten vanaf 14.00 uur bij de deur).
di 1-12	Vrij Leerhuis 2b - Psalmen lezen met de rabbijnen (herhalingscursus), 3e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: D. Broeren	za 2-1	Sjabbat Wajechie (Gen. 47:28-50:26)
wo 2-12	Vrij Leerhuis 3a - Het vierde evangelie als joods document, 4e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: S.P. van 't Riet	-----	
za 5-12	Sjabbat Wajisjlach (Gen. 32:4-36:43)	ma 4-1	Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 7e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: J.L.C. Boertjens
-----		di 5-1	Korte cursus 1 - Dichter bij de wonderverhalen in de Bijbel, 1e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: A. Oostenrijk-Huisman
zo 6-12	Tentoonstelling Joods leven in Zwolle en omgeving. Rondleider: Jaap Hagedoorn. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat. Tijd: 13.30-17.00 uur. Toegang: f 2,50.	wo 6-1	Vrij Leerhuis 2b - Psalmen lezen met de rabbijnen (herhalingscursus), 4e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: D. Broeren
ma 7-12	Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus), 4e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: J.L.C. Boertjens	za 9-1	Sjabbat Sjemot (Ex. 1:1-6:1)
za 12-12	Sjabbat Wajeesjev (Gen. 37:1-40:23)	-----	
ma 14-12	Chanoekah / Tempelvernieuwingsfeest (eerste dag) Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 6e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: J.L.C. Boertjens	ma 11-1	Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 8e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: J.L.C. Boertjens
wo 16-12	Vrij Leerhuis 3a - Het vierde evangelie als joods document, 5e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: S.P. van 't Riet	di 12-1	Vrij Leerhuis 2a - Psalmen lezen met de rabbijnen (vervolgcursus), 5e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: D. Broeren
za 19-12	Sjabbat Miqueets (Gen. 41:1-44:17)	wo 13-1	Vrij Leerhuis 3a - Het vierde evangelie als joods document, 6e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: S.P. van 't Riet
-----		do 14-1	Korte cursus 3 - Inleiding in de joodse muziek, 1e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: A. Molenaar
ma 21-12	Chanoekah / Tempelvernieuwingsfeest (achtste dag)	za 16-1	Sjabbat Wa'eera (Ex. 6:2-9:35)
di 22-12	Vrij Leerhuis 2a - Psalmen lezen met de rabbijnen (vervolgcursus), 4e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: D. Broeren	-----	
za 26-12	Sjabbat Wajigasj (Gen. 44:18-47:27)	ma 18-1	Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus), 5e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: J.L.C. Boertjens
-----		di 19-1	Korte cursus 1 - Dichter bij de wonderverhalen in de Bijbel, 2e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: A. Oostenrijk-Huisman
di 29-12	Vastendag van 10 Tevet	di 19-1	* Lezing "Rabbijnenhumor in samenhang met rabbijnenportretten". Genootschap Nederland-Israel afdeling Zwolle. Spreker: Ralph Prins, kunstenaar. Plaats: Zwolse synagoge, Samuel Hirschstraat. Tijd: 19.30 uur. Toegang: gratis.

wo 20-1 Vrij Leerhuis 2b - Psalmen lezen met de rabbijnen (herhalingscursus), 5e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: D. Broeren

do 21-1 Lezing "Opgravingen in Israel". Genootschap Nederland-Israel afdeling Ommen. Spreker: dhr. E. van Dorsten, oud-Ommenaar en geruime tijd verblijvend in Israel. Plaats: Hervormd Centrum, Pr. Julianastraat 8, Ommen. Tijd: 19.30 uur. Toegang: gratis.

za 23-1 Sjabbat Bo (Ex. 10:1-13:16)

-----

ma 25-1 Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 9e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: J.L.C. Boertjens

di 26-1 Vrij Leerhuis 2a - Psalmen lezen met de rabbijnen (vervolgcursus), 99e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: D. Broeren

wo 27-1 Vrij Leerhuis 3a - Het vierde evangelie als joods document, 7e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: S.P. van 't Riet

do 28-1 Korte cursus 3 - Inleiding in de joodse muziek, 2e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: A. Molenaar

za 30-1 Sjabbat Besjalach (Ex. 13:17-17:16)

-----

ma 1-2 Toe Bisjvat / Nieuwjaar der Bomen Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 10e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: J.L.C. Boertjens

di 2-2 Korte cursus 1 - Dichter bij de wonderverhalen in de Bijbel, 3e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: A. Oostenrijk-Huisman

wo 3-2 Vrij Leerhuis 2b - Psalmen lezen met de rabbijnen (herhalingscursus), 99e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: D. Broeren

za 6-2 Sjabbat Jitro (Ex. 18:1-20:23)

-----

zo 7-2 Tentoonstelling Joods leven in Zwolle en omgeving. Rondleidster: Ingrid Petiet. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat. Tijd: 13.30-17.00 uur. Toegang: f 2,50.

ma 8-2 Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus), 6e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: J.L.C. Boertjens

di 9-2 Vrij Leerhuis 1b - Inleiding in het jodendom II, 11e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: J. Veldhuijzen

wo 10-2 Vrij Leerhuis 3a - Het vierde evangelie als joods document, 8e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: S.P. van

't Riet

do 11-2 Korte cursus 3 - Inleiding in de joodse muziek, 3e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: A. Molenaar

za 13-2 Sjabbat Misjpatiem (Ex. 21:1-24:18)

-----

ma 15-2 Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 11e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: J.L.C. Boertjens

di 16-2 Korte cursus 1 - Dichter bij de wonderverhalen in de Bijbel, 4e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: A. Oostenrijk-Huisman

wo 17-2 Vrij Leerhuis 3b - Inleiding in het Talmoed-tractaat Pesachiem, 1e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: S.P. van 't Riet

za 20-2 Sjabbat Teroemah (Ex. 25:1-27:19)

-----

ma 22-2 Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 12e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: J.L.C. Boertjens

di 23-2 Korte cursus 1 - Dichter bij de wonderverhalen in de Bijbel, 99e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: A. Oostenrijk-Huisman

wo 24-2 Vrij Leerhuis 3a - Het vierde evangelie als joods document, 9e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: S.P. van 't Riet

STUDIEDAG

VERENIGING HEBREEUWS

Op woensdag 16 december a.s. houdt de Vereniging Hebreeuws een studiedag over "Ontwikkelingen in de Hebreeuwse taal" met o.a. een lezing van dr. A. Gebhardt over "De ontwikkeling van het Modern Hebreeuws". Daarnaast kan men deelnemen aan diverse werkgroepen. De dag wordt gehouden in de Joodse Scholengemeenschap Maimonides, Noord-Brabantstraat 17, Amsterdam, en duurt van 16.00 tot 20.00 uur. Men kan zich opgeven bij mevr. Hanna Blok, A. Nobelstraat 9, 1111 KM Diemen, tel. 020-699.14.22 onder gelijktijdige overboeking van f 15,- (voor de maaltijd) op girorekening 4376388 t.n.v. Ver. Hebreeuws, Utrecht o.v.v. Studiedag 98.

AUSCHWITZ OF ISRAËL?

Wat doorbraak de christelijke houding tegenover het jodendom?

door Peter van 't Riet

Op 16 maart van dit jaar verscheen de Vaticaanse verklaring “Wij herinneren ons”. Het is een reflectie over de Holocaust, de massavernietiging van zes miljoen joden in de Tweede Wereldoorlog. Deze verklaring, waaraan elf jaar is gewerkt, veroorzaakte onder joden grote verontwaardiging, omdat het Vaticaan wel bereid was de schuld van individuele gelovigen aan de Holocaust toe te geven, maar niet de schuld van de Kerk als instituut te erkennen. Wie de Rooms-Katholieke opvattingen over de Kerk als sacrament kent, kan dit laatste begrijpen: het zou het einde betekenen van het primaat dat deze kerk meent te bezitten binnen het christendom.

Een andere gebeurtenis heeft plaatsgehad op donderdag 30 april van dit jaar: het vijftigjarig bestaan van de Staat Israël, door joden samen met veel christenen overal in de wereld gevierd, hoewel niet iedereen er even warm voor liep vanwege de deplorabele staat van het vredesproces in het Midden-Oosten. Beide gebeurtenissen zijn, misschien juist wel vanwege deze verwickelingen, markant voor de nieuwe betrekkingen tussen christenen en joden, zoals die sinds de Tweede Wereldoorlog zijn ontstaan.

Doorbraak

Duidelijk is dat er in de afgelopen vijftig jaar een doorbraak heeft plaatsgehad zowel in de officiële als in de onofficiële verhoudingen tussen christenen en joden. Kerken geven verklaringen af over hun verhouding tot het jodendom die historisch gezien ongekend zijn. In officiële overlegorganen, zoals het OJEC, onderhoudt men contacten en overlegt men over kerkelijke en politieke aangelegenheden. Elke zichzelf respecterende kerk heeft wel een orgaan voor de betrekkingen met de joden en met Israël.

Maar ook onofficieel gebeurt er van alles wat tot voor vijftig jaar ondenkbaar was. In 1966 al, ruim twintig jaar na de Tweede Wereldoorlog schreef de joods-Nederlandse geleerde H. van Praag: “We leven in een dynamische tijd. Twintig jaar zijn een hele boel. Het zou me niet verbazen, dat binnen (nog eens) twintig jaar joden en christenen in groten getale samen Tora en evangelie gingen

lezen.” Misschien een wat al te optimistische visie? Inmiddels zijn we ruim dertig jaar verder en is de “prophetie” van Van Praag maar gedeeltelijk uitgekomen. Veel christenen lezen Tora, soms met, vaker zonder joden. Weinig joden lezen het evangelie. Maar als zij het lezen, zoals Van Praag dat deed, dan heeft dat meestal grote gevolgen, misschien niet zo zeer voor henzelf als wel voor de christenen die met hen mee lezen. Het aantal christenen dat het jodendom betreft bij het lezen van Oude en Nieuwe Testament en bij het nadenken over hun levens- en geloofsvragen, is nog nooit zo groot geweest als nu. Steeds meer theologen beseffen dat het niet meer mogelijk is het Nieuwe Testament te lezen zonder grondige kennis van het jodendom in het algemeen en van het jodendom uit de eerste eeuwen in het bijzonder. Er verschijnen de laatste tien jaar steeds meer publikaties over joodse en joods-christelijke onderwerpen, geschreven voor een overwegend christelijk publiek. De wens om van het jodendom te leren is groot. Illustratief daarvoor zijn de vele gespreks- en studiegroepen die als “leerhuis” overal in het land actief zijn, en waar men allerlei vraagstukken bestudeert tegen de achtergrond van de joodse traditie. Kennelijk was er na Auschwitz een halve eeuw nodig om het christendom open te doen staan voor het jodendom. Maar was het wel Auschwitz, dat deze verandering in gang heeft gebracht?

Auschwitz of Israël?

Zeker is de laatste halve eeuw bij veel christenen het besef doorgedrongen dat het de kerken en de christelijke theologie zelf waren, die een belangrijke bijdrage leverden aan het ontstaan van het geestelijke en politieke klimaat waarin de Holocaust kon plaatshebben. Het waren de kerken en hun leiders die eeuwen lang de anti-joodse uitspraken deden en de anti-joodse maatregelen namen, die hun meest gedegenereerde kinderen ertoe brachten de moord op de zes miljoen te begaan. - Maar het is de vraag of dit wrange hedendaagse inzicht de belangrijkste factor was in de doorbraak tussen christendom en jodendom na de Tweede Wereldoorlog. Illustratief in dit verband is dat bovengenoemde Vaticaanse verklaring pas vijftig jaar na dato werd afgegeven nadat er maar liefst elf jaar aan gewerkt was!

Een wellicht veel belangrijker factor in de kerkelijke en theologische omwenteling ten opzichte van het jodendom is ongetwijfeld de oprichting van de staat Israël in 1948 geweest, drie jaar na de Holocaust. De Holocaust zelf sloot tenslotte goed aan bij de christelijke vervangingsleer (d.w.z. dat de Kerk in de plaats van het joodse volk is gekomen) en was volledig vanuit die vervangingsleer te verklaren. Met de oprichting van de Staat Israël gebeurde er echter voor het eerst iets dat volledig in strijd was met negentien eeuwen christelijke theologie. Nu zagen christenen voor het eerst sinds eeuwen de joden als een volk met een vrij en zelfstandig bestaan. Het stereotiepe beeld dat het christendom van het jodendom had, te weten dat het een verhard volk was dat het heil van God in Jezus Christus niet wenste te aanvaarden en daarom voortdurend verdrukt, vervolgd en opgejaagd werd, dat stereotiepe beeld werd doorbroken! In plaats daarvan bleek uit de grootste vervolging in de geschiedenis van de mensheid na negentien eeuwen ballingschap de nationale zelfstandigheid van het joodse volk voort te kunnen komen. De traditioneel christelijke visie op het jodendom klopte niet meer.

Theologische aardverschuiving

Mijns inziens is daarmee de grote kerkelijke en theologische doorbraak in de relatie tot het

jodendom begonnen. Want zowel de kerken als de theologie kregen door het ontstaan van de Staat Israël niet alleen te maken met heel andere externe betrekkingen tot de joden (rabbijnen, politici, wetenschappers). Ook kregen zij een nieuw intern theologisch conflict op te lossen: vooral in die kringen waarin het voorzienigheids geloof sterk beleefd werd, moest de vraag beantwoord worden hoe de vervangingsleer en de suprematie van het christendom over het jodendom gehandhaafd konden worden, nu God zijn betrekkingen met het joodse volk hersteld leek te hebben? De theologische aardverschuiving die op gang kwam bij het stellen en beantwoorden van die vraag, heeft de afgelopen vijftig jaar grote gevolgen gehad en is nog altijd niet uitgewerkt.

Was het Auschwitz? Of was het de Staat Israël waardoor de ogen van veel christenen voor het jodendom geopend werden? Natuurlijk zijn er naast Auschwitz en de oprichting van de Staat Israël ook andere factoren van invloed geweest op de christelijke benadering van het jodendom. Dat neemt echter het vermoeden niet weg, dat zonder het ontstaan van de Staat Israël Auschwitz het christendom maar weinig beïnvloed zou hebben. Al meer dan vijftig jaar stellen het joodse volk, Auschwitz en de Staat Israël de kerken en de theologie voor een uitdaging. De onbevredigende Vaticaanse verklaring over de Holocaust bewijst dat die uitdaging ook de komende jaren zal blijven bestaan.

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar.

Abonnementen kosten f 12,- per jaar, over te maken op postgiro 259272 of op bankrekening 95.24.27.737 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Meppel, onder vermelding van 'abonnement'.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen en tentoonstellingen in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- D. Broeren
- W. Cornelissen (rondleider synagoge)
- S.P. van 't Riet (voorzitter),
- B.W. Tiesinga (penningmeester)
- J. Veldhuijzen (secretaris-cursuscoördinator)
- C. Verdonk (administrateur)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Men kan deze aanvragen bij de cursuscoördinator (038-4651048) of bij de voorzitter (038-4536647). De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mevr. T. Kwakkel (tel. 038-3324021).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, over het onderwerp 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is meestal op de eerste zondag van de maand geopend van 13.30-17.00 uur (zie voor de precieze data de Judaica Agenda in dit bulletin). Dan worden er ook rondleidingen verzorgd. De toegang kost f 2,50 per persoon.

De Stichting Judaica Zwolle werkt bij gelegenheid samen met:

- Joodse Gemeente Zwolle,
- Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle,
- Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle,
- B. Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum,
- Bureau Kerk-en-Israël van de Gereformeerde Kerken in Nederland te Leusden.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op postgiro 259272 of op bankrekening 95.24.27.737 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Meppel.

FOLDER STICHTING

VOORTBESTAAN SYNAGOGES

Bij dit bulletin treft u de jaarlijkse folder van de Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle aan. Het voortbestaan van de synagoge in de Samuel Hirschstraat is voor een groot deel afhankelijk van de jaarlijkse giften van donateurs. We bevelen daarom de folder en de bijgesloten acceptgirokaart van harte bij u aan. Denkt u erom dat als u de acceptgirokaart gebruikt, u deze volledig en correct invult? Dat voorkomt veel administratieve rompslomp.

UIT HET BESTUUR

Giften

De Stichting Judaica Zwolle ontving de volgende giften: fl. 30,- van R.A.P.M. te A.; f 100,- van E.v.T. te Z. Beide gevers onze hartelijke dank.

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt omstreeks 1 februari 1999. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van januari te zijn ingeleverd. Adres: Postbus 194, 8000 AD Zwolle.

ABONNEMENT JUDAICA BULLETIN

Een abonnement op het Judaica-Bulletin kost f 12,- per jaar, over te maken op postgiro 259272 of op bankrekening 95.24.27.737 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Meppel, onder vermelding van 'abonnement'.

READER BIJBELS-HEBREEUWS

Drs. J.L.C. Boertjens, docent Bijbels-Hebreeuws bij de Stichting Judaica Zwolle, heeft voor zijn cursussen een reader samengesteld. Deze reader wordt gebruikt naast de boeken van Lettinga. Oud-cursisten die belangstelling hebben voor deze reader, kunnen hem bij de docent kopen voor ca. f 25,-. Het telefoonnummer van Boertjens is 038-4461566.